

JONATHAN SACKS

MORALITATEA
CUM E SLUJIT BINELE COMUN
ÎN VREMURI TULBURI

Traducere din engleză

de Dragan Stoianovici

HUMANITAS

CUPRINS

Prefață și mulțumiri.....	9
Introducere: <i>Schimbarea climatului cultural</i>	17

Partea I EUL SOLITAR

1. Singurătatea.....	43
2. Limitele autoajutorării.....	59
3. Rețelele nesociale.....	72
4. Familia șubrezită.....	87

Partea a II-a CONSECINȚELE: PIAȚA ȘI STATUL

5. De la „noi“ la „eu“.....	105
6. Piețe fără morală.....	117
7. Plasarea fericirii în consum.....	135
8. Democrația în pericol.....	153
9. Politica identitară.....	166
10. Timpul și consecințele.....	182

Partea a III-a MAI PUTEM CHIBZUI ÎMPREUNĂ?

11. Post-adevărul.....	203
12. Spațiul sigur.....	215
13. Două moduri de a purta o dispută.....	231
14. Postura de victimă.....	244

15. Reîntoarcerea oprobriului public	257
16. Moartea civilității.....	265

Partea a IV-a
CONDIȚIA DE OM

17. Demnitatea umană	281
18. O viață înzestrată cu sens	296
19. De ce moralitatea?	309
20. Care morală?.....	322
21. Religia.....	338

Partea a V-a
CALEA DE URMAT

22. Morala contează	361
23. De la „eu“ la „noi“.....	376
Epilog	395
Note.....	403
Bibliografie.....	423

PREFAȚĂ ȘI MULȚUMIRI

Am început cu peste cincizeci de ani în urmă călătoria al cărei punct culminant îl constituie cartea de față. Deși mare parte din viață am condus sinagoga, prima mea dragoste, înainte de a deveni rabin, a fost filozofia morală, pe care am studiat-o la Cambridge și Oxford. Am fost incredibil de binecuvântat să am drept îndrumători de studii trei dintre cele mai mari spirite filozofice din vremea noastră. În cel de-al treilea an de studenție mi-a fost îndrumător Roger Scruton. La Cambridge, mi-a fost conducător de doctorat Bernard Williams, iar la Oxford, Philippa Foot.

Am avut trei profesori eminenți. Starea filozofiei morale, în general, nu era însă eminentă: avea spirit, nu și înțelepciune. Într-un celebru capitol din cartea sa *Language, Truth and Logic* (*Limbaaj, adevăr și logică*), A.J. Ayer ne spusese că judecățile morale, nefiind verificabile, sunt lipsite de semnificație (*meaning*), nefăcând decât să exprime emoții. Un alt filozof ne-a spus că etica e o chestiune de inventare a calificativelor de bine și rău. Potrivit unui punct de vedere larg împărtășit, moralitatea* era fie subiectivă, fie relativă, iar în filozofia academică

* În traducerea conceptului *morality*, traducătorul a optat pe parcursul cărții pentru o abordare duală, folosind termenii *moralitate* și *morală*, în funcție de context. „Moralitatea“ se referă la sistemul abstract de principii și valori morale sau la calitatea de a fi moral, în timp ce „morală“

din epocă rar se făceau auzite voci diferite. James Q. Wilson, marele politolog de la Harvard, a descoperit, pe când predă la clasă despre Germania nazistă, că nu toată lumea era de acord că cei vinovați de Holocaust comiseseră un lucru îngrozitor din punct de vedere moral. „Totul depinde de perspectiva pe care o adopți“, i-a spus un student.¹

Toți cei trei profesori ai mei știaau că în toate acestea era ceva greșit. Ceva superficial, filistin și iresponsabil. Fiecare dintre ei a găsit o cale de ieșire, dar asta a cerut timp. Bernard Williams mi-a spus în 1970 că nu știa cum să scrie filozofie morală – deși și-a revenit repede, publicând un an mai târziu prima lui carte, intitulată *Morality (Moralitatea)*. Eu între timp decisesem că era cel mai bine să pornesc dinăuntrul tradiției mele, cea a iudaismului, care avusese o meditație aproape neîntreruptă despre natura societății bune, începând de pe vremea când Avraam fusese ales să-i învețe pe copiii săi „să umble în calea Domnului și să facă judecată și dreptate“ (Geneza, 18:19).

Au fost și alții care au izbutit să-și dea seama ce era în neregulă. Philip Rieff, bunăoară, a spus despre cultură că era „o altă denumire a întregului ansamblu de motive ce ghidează eul înspre afară, spre acele țeluri comunitare în care eul poate fi împlinit și satisfăcut“ – năzuință ce era acum în mod sistematic abandonată în favoarea preocupării pentru ceea ce el numea „triumful terapeutic“². Joan Didion, în cartea ei *The White Album (Albumul alb)*, scria: „Îmi vine greu să susțin ideea fundamentală potrivit căreia e important să-ți ții promisiunile într-o lume unde tot ce mi se predase de către profesori pare irelevant“³.

vizează învățăturile practice, normele de conduită sau concluzia etică ce se desprinde dintr-o situație. Această distincție permite o redare mai nuanțată a sensurilor multiple ale termenului original și respectă uzul consacrat în limba română, unde ambele forme coexistă cu valențe semantice complementare (n. red.).

Pentru mine, cel mai convingător a fost Alasdair MacIntyre, cu capodopera sa *After Virtue (După virtute)*, în care susține că, deși continuăm să folosim limbajul moral, „am pierdut – în mare parte, dacă nu cumva în întregime –, înțelegerea practică și teoretică a moralei”⁴. Tot ce posedăm, se mai spunea acolo, sunt niște fragmente răzlețite din ceea ce a fost odinioară o viziune coerentă despre lume și despre locul nostru în ea. MacIntyre își încheia cartea cu o avertizare privind „perioada de barbarie și întunecime”^{*} care se apropie. Acea carte, în pofida pesimismului ei, m-a readus la filozofia morală. MacIntyre a exercitat o mare influență asupra vieții mele, deși între noi există o evidentă deosebire: eu, fiind evreu, nu înclin spre pesimism.⁵ Prefer speranța.

Iubește-ți aproapele. Iubește-l pe străin. Pleacă-ți urechea la strigătul celor ce altminteri nu sunt auziți. Eliberează-i de sărăcie pe cei săraci. Respectă demnitatea tuturor. Cei ce au mai mult decât le face trebuință să-și împartă avutul cu cei ce nu au de-ajuns. Hrăniți-i pe cei flămânzi, dați adăpost celor ce nu au și tămăduiți-i pe cei bolnavi la trup și la suflet. Împotriviți-vă nedreptății, indiferent de cine o face și în dauna cui. Și faceți toate acestea pentru că, oameni fiind, stăm sub un legământ de solidaritate, oricare ne-ar fi culoarea pielii, cultura, clasa sau crezul.

Acestea sunt niște principii morale, nu economice sau politice. Ele au de-a face cu conștiința, nu cu avuția sau puterea. Dar, fără ele, libertatea ar dispărea. Piața liberă și statul democratic liberal, împreună, nu vor salva libertatea, deoarece aceasta nu se poate clădi doar pe interesul egoist. Societățile bazate pe „eu” mor toate până la urmă. Ibn Khaldoun a arătat asta în secolul al XIV-lea, Giambattista Vico în al XVIII-lea, iar Bertrand Russell în secolul XX. Societățile bazate pe semeni supraviețuiesc.

Morala nu este opțională, ci esențială.

* Ed. rom. cit., p. 266 (n. red.).

Cartea este structurată în felul următor: în partea I, „Eul solitar“, voi vorbi despre impactul mutării accentului de la „noi“ la „eu“ asupra fericirii și bunăstării personale, stăruind asupra singurătății, supralicitării *self-help*-ului („autoajutorare“), asupra impactului pe care-l au rețelele sociale și asupra potențialei destrămări a familiei.

Partea a II-a, „Consecințele“, pune în discuție pierderea valorilor morale împărtășite, care are serioase urmări negative deopotrivă asupra pieței și asupra statului. Primul capitol din această secțiune, intitulat „De la «noi» la «eu»“, prezintă succint istoria intelectuală a ascensiunii individualismului. Ultimul capitol, „Timpul și consecințele“, încearcă să explice modul în care anumite decizii ce par a fi corecte pe termen scurt devin dezastruoase pe termen lung.

Partea a III-a, „Mai putem chibzui împreună?“, vorbește despre pierderea respectului pentru adevăr și atitudinea civilizată în interacțiunile cu ceilalți. A ajuns să ne vină foarte greu să mai vorbim și să mai ascultăm dincolo de ceea ce ne separă. Mai este adevărul o valoare în discursul politic? Căutarea dimpreună a adevărului mai este oare un scop al universității? Cum au afectat rețelele sociale tonul și caracterul relațiilor noastre interpersonale? Cum afectează toate acestea încrederea, această precondiție esențială a societății bune?

În partea a IV-a, „Condiția de om“, discut despre legătura dintre moralitate, demnitatea umană și viața înzestrată cu sens. Zăbovesc și asupra întrebării de ce este necesară morala, ce forme poate să îmbrace și ce legătură există între ea și religie.

În sfârșit, în partea a V-a, cu titlul „Drumul înainte“, voi prezenta crezul meu personal și voi arăta de ce moralitatea e importantă, după care sugerez căi pe care o putem întări în viitor.

*

Această carte vorbește despre puterea lui „noi“, și-mi face plăcere să spun că ea s-a configurat cu ajutorul a trei întâlniri cu niște comunități extraordinare.

Prima a fost ceremonia prilejuită de decernarea premiului Templeton în anul 2016.⁶ Când mi s-a înmănat acel premiu, mi-am expus pentru prima dată argumentația despre externalizarea (*outsourcing*) moralei. A fost un eveniment memorabil și țin să adresez mulțumiri familiei Templeton pentru acest eveniment și pentru lucrarea remarcabilă pe care o face prin Fundația John Templeton. A fost o mare tristețe că dr John (Jack) Templeton murise cu un an înainte, iar soția sa, dr Josephine (Pina), își dăduse ultima suflare chiar înainte ca eu să-i fi putut trimite o ciornă a acestei cărți. Le simt lipsa amândurora. Au fost niște oameni minunați, care și-au dedicat existența unor idealuri înalte. Mulțumirile mele ficelor lor, doamnele Heather Templeton Dill și Jennifer Templeton Simpson, pentru prietenia pe care mi-o arată și pentru marea lor operă –, precum și tuturor celor implicați în activitatea Fundației John Templeton. Această fundație subvenționează unele dintre cele mai vizionare cercetări privitoare la impactul altruismului și al emoțiilor pozitive, cum sunt bucuria, speranța și clemența, asupra societății și asupra sănătății fizice și emoționale a oamenilor.

Al doilea prilej a fost conferința TED pe care am ținut-o la Vancouver în aprilie 2017.⁷ A fost prima dată când am luat cuvântul la TED – probabil cel mai solicitant discurs din punct de vedere mental din câte am ținut vreodată. Chris Anderson, curatorul TED, și echipa lui au dus comunicarea ideilor la un alt nivel, încât te simți inspirat (și totodată intimidat) de însuși faptul de a te afla în compania lor. Fiind cei mai buni ascultători din lume, acești oameni scot de la vorbitorii lor ceea ce au ei mai bun. Tema conferinței din 2017 a fost *The Future You*

(Viitorul tu), astfel că în ea am argumentat că de dragul viitorului „tu“ trebuie să potențăm viitorul „noi“. Am spus că în epoca noastră există prea mult „eu“ și prea puțin „noi“. Am vorbit despre acel „noi“ al relației, „noi“ al identității și „noi“ al responsabilității și am sugerat să efectuăm asupra mentalului nostru o operație de cercetare și înlocuire. Oriunde întâlnim cuvântul *self* (eu, sine, auto-), trebuie să-l înlocuim prin „altul“ sau „celălalt“. Astfel, în loc de *self-help* (autoajutorare) să vorbim de alio-ajutorare; în loc de stimă de sine, să vorbim de stimă de altul sau de celălalt. Astfel, am susținut eu, ne-am transforma pe noi înșine, ceea ce ar începe să transforme lumea noastră în ansamblu.

Cel de-al treilea prilej a fost serialul în cinci părți *Morality in the 21st Century (Moralitatea în secolul XXI)*, pe care l-am realizat pentru BBC Radio 4 în septembrie 2018.⁸ Mi-a plăcut întotdeauna să lucrez cu BBC: mai bine de treizeci de ani am făcut pastila „Thought for the Day“ („Gândul zilei“) pentru emisiunea *Today* de la Radio 4, iar timp de două decenii am produs an de an emisiuni pentru postul de televiziune BBC One. Religia și etica au fost și trebuie să rămână o parte centrală a activității BBC ca post de radio aflat în serviciul public, unul dintre cei mai influenți modelatori ai culturii britanice în ansamblul ei. Acest rol devine cu atât mai important acum, când, în haosul de nedescris al mijloacelor online care furnizează informații greșite sau distorsionate, ne vine tot mai greu să identificăm surse de adevăr oneste. Din acest motiv a fost pentru mine o mare delectare să fac acest serial, grație și implicării lui Christine Morgan, editoarea serialului și șefa secției de religie și etică a postului de radio menționat, și grație lui Dan Tierney, producătorul serialului. Nu cred să-mi fi făcut vreodată atâta plăcere realizarea unei emisiuni de această factură.

Cei 11 participanți-experti la acele programe erau persoane remarcabile, după cum mă și așteptasem. Este vorba de: Nick Bostrom, profesor de etică aplicată la Universitatea din Oxford;

David Brooks, editorialist la *New York Times* și scriitor; Melinda Gates, copreședinta Fundației Bill & Melinda Gates și filantropă; Jonathan Haidt, profesor de leadership etic la New York University; Noreena Hertz, profesor onorific la University College London; Jordan Peterson, profesor de psihologie la Universitatea din Toronto; Steven Pinker, profesor de psihologie la Universitatea Harvard; Robert Putnam, profesor de politici publice la Universitatea Harvard; Michael Sandel, profesor de filozofie politică la Universitatea Harvard; Mustafa Suleyman, cofondator și director al „Applied AI at Deep Mind”; și Jean Twenge, profesor de psihologie la San Diego State University. Influența lor asupra gândirii mele este evidentă pe tot parcursul cărții de față. Nu mai puțin semnificativ este imboldul pe care l-am primit studiindu-le lucrările, în unele cazuri mulți ani la rând, precum și gândul că strădaniile mele nu sunt singulare.

Vedetele acestor emisiuni au fost însă, neîndoind, elevii care mi se alăturau în studio pentru a discuta reacțiile experților noștri. E vorba despre elevii Liceului de fete din Manchester, de la Școala Generală de băieți din Manchester, de la Graveney School din Tooting și de la Queen’s School din Bushey. Tineri inteligenți și implicați, aveau curajul să conteste unele dintre părerile experților, precum și un admirabil simț al umorului. Aproape toți cei ce au comentat pe marginea respectivelor emisiuni le-au adus elevilor laude, găsind în ei motive temeinice de a spera pentru viitor.

Aș fi putut ghici dinainte că o carte ce urmărește să dea întâietate lui „noi” în fața lui „eu” avea să se dovedească a fi un demers eminent colaborativ. Niciodată, totuși, n-aș fi bănuțit cât de adevărat avea să fie acest lucru. Exprim aici mulțumirile mele din inimă editorului Ian Metcalfe și echipei de la Hodder. Niciodată n-am beneficiat de un redactor mai atent decât Ian, care s-a aplecat asupra fiecărei pagini și a fiecărui rând din ciornele succesive, cu un simț critic și o disponibilitate

polemică nemaîntâlnite. Tot ce-i reușit în această carte îi datoriez în mare măsură lui; greșelile și formulările neinspirate îmi aparțin. Cu adevărat am muncit în echipă.

Ca de fiecare dată, Louise Greenberg, agenta mea literară, mi-a arătat atâta încredere, încât o găsesc copleșitoare și în mare parte nemeritată. Louise a produs prima incursiune în acest teritoriu, prin prelegerile Reith intitulate *The Persistence of Faith (Persistența credinței)* din 1990.⁹ De data aceasta, ajutorul și înțelegerea ei au fost de-a dreptul ieșite din comun. Aduc mulțumiri lui Justin Mc Laren și lui D.-J. Collins, Dayan Ivan Binstock și David Frei, care au făcut comentarii pertinente și inteligente la cartea mea.

Pentru dimensiunea „noi“ a vieții mele profesionale, mă bucur de favoarea celei mai bune echipe din lume: Joanna Benarroch, Dan Sacker și Debby Ifield, care au făcut posibil tot ce eu am realizat. Ceea ce-i recomandă îndeosebi este totala lor dăruire, profesionismul și entuziasmul, înaltele și neconcesivele lor standarde morale. Se îngrijesc neconținut să facă ceea ce trebuie și așa cum trebuie. Ei se hrănesc din valorile loialității, integrității, responsabilității și smereniei, iar grație lor am devenit și eu o persoană mai bună. Dan a făcut cu acest prilej o parte însemnată din munca de documentare pentru carte și a formulat numeroase sugestii privitoare la substanța și stilul ei.

Cea mai importantă persoană din viața mea este soția mea, Elaine. Anul acesta ne vom sărbători nunta de aur. În conferința mea de la TED am încercat să explic ce m-a atras din capul locului la Elaine: faptul că era cât se poate de diferită de mine. În studenție, eu îmi dădeam examenele neîncrezător în mine și angoasat existențial. Ea radia constant bucurie. De unde teoria mea, care constituie rezumatul acestei cărți, și anume că *oamenii neasemănători nouă sunt cei care ne fac să creștem*.

În sfârșit, dedic această carte nepoților noștri comuni. Am scris-o cu gândul la viitorul lor.

INTRODUCERE

SCHIMBAREA CLIMATULUI CULTURAL

O societate liberă este o operă morală.

În ultimii cincizeci de ani, în Occident acest adevăr a fost uitat, ignorat sau tăgăduit, ceea ce face ca în prezent democrația liberală să fie în primejdie.

Libertatea societății nu poate fi susținută cu succes doar cu forțele economiei de piață și cu cele ale vieții politice democratice. E nevoie de un al treilea element: moralitatea, preocuparea pentru binele celorlalți, un atașament activ față de dreptate și compasiune, o disponibilitate de a întreba nu numai ce este bine pentru mine, ci și ce este bine pentru noi-toți-laolaltă.

Dacă ne concentrăm asupra „eului“ pierzându-l din vedere pe „noi“, dacă acționăm conform interesului personal fără să ne pese de binele comun, dacă ne preocupăm de stima de sine nesocotind grija pentru alții, vom pierde cu mult mai mult. Națiunile vor înceta să aibă societăți, rămânând doar cu grupuri identitare. Vom pierde simțământul de responsabilitate colectivă, înlocuindu-l cu o cultură a autovictimizării competitive. Într-o epocă a posibilităților fără precedent, oamenii se vor simți vulnerabili și însingurați.

Piața va fi nemiloasă, viața politică – amăgitoare, semănând vrajbă și neînțelegeri, cu tendință înspre extreme. Oamenii vor fi cuprinși de anxietate, îndoieli și temeri, devenind agresivi și simțindu-se instabili, dezrădăcinați, neiubiți. Vor fi preocupați de promovarea propriei persoane, în loc să se

dăruiască singurului lucru care le-ar putea conferi o fericire de durată, și anume să le facă altora viața mai bună. Vor fi, potrivit standardelor istorice, bogați financiar, dar săraci afectiv. Libertatea însăși va fi primejduită și dinspre extrema dreaptă, și dinspre cea stângă, cea dintâi visând la o epocă de aur ce n-a existat niciodată, iar cealaltă, la o utopie ce nu va exista niciodată.

Democrația liberală este primejduită în Marea Britanie, Europa și Statele Unite. Primejduite sunt și toate lucrurile pe care le reprezintă aceste democrații în materie de libertate, demnitate, compasiune și drepturi. Societățile cele mai avansate din punct de vedere tehnologic tocmai asta au uitat: că nu suntem mașini, ci oameni, iar oamenii supraviețuiesc purtându-și de grijă unii altora, nu doar concurând între ei. Economiiile de piață și politicile liberale vor eșua dacă nu sunt susținute de un simț moral care pune pe primul loc omenia împărtășită. Inegalitățile economice vor crește, viața politică ne va dezamăgi în continuare așteptările. Va exista un val crescând de mânie și resentiment, ceea ce, istoricește, este un semnal de pericol pentru viitorul libertății.

Eu cred că trăim un echivalent cultural al schimbării climatice, și numai dacă pricepem acest lucru, vom înțelege fenomenele stranie care se petrec în secolul al douăzeci și unulea pe tărâmurile politic și economic, deteriorarea standardelor publice de adevăr și dezbateri civice, precum și primejduirea libertății cuvântului în universitățile britanice și americane. Schimbarea de care vorbesc stă și la baza unor fenomene mai personale cum sunt singurătatea, depresia nervoasă și abuzul de droguri. Toate acestea stau în legături reciproce. Dacă ne dăm seama de acest lucru, vom fi făcut deja primul pas spre o soluție.

*

Avertismente privind amenințările la adresa democrației liberale sunt emise în prezent de către lideri politici. La 8 noiembrie 2019, a treizecea aniversare a zilei în care a căzut Zidul

Berlinului, cancelarul german Angela Merkel avertiza că „valorile pe care se întemeiază Europa – libertatea, democrația, egalitatea, supremația legii, drepturile omului – nu sunt nicidecum ceva de la sine înțeles“. Cu câteva zile mai înainte, președintele Franței, Emmanuel Macron, declarase că asistăm la „moartea cerebrală a NATO“. Europa, spunea el, se află „pe buza prăpastiei“. Înt-o cuvântare ținută în Londra la 13 noiembrie 2019, Hillary Clinton s-a referit la femeile din parlament care părăseau viața politică din pricina insultelor și amenințărilor proferate de extremiști. Marea Britanie, avertiza ea, s-ar putea să fi pășit „pe calea spre autoritarism, adică pe calea ce duce la fascism“.¹ Dând greutate unor astfel de îngrijorări, în iunie 2019 un Vladimir Putin combativ declara că „liberalismul e perimat“.² Acestea nu sunt vremuri normale.

Cu treizeci de ani în urmă, odată cu prăbușirea comunismului și încheierea Războiului Rece, Occidentul părea să fi început o cu totul altă poveste: i se spunea „sfârșitul istoriei“, o epocă în care, aparent, piața liberă și democrația liberală aveau să cucerească lumea treptat și fără dureri. Oamenii de pretutindeni își doreau prosperitatea creată de piață și libertatea oferită de liberalism. Pentru scurtă vreme, a părut plauzibil, dar în prezent Occidentul este, potrivit adversarilor săi, obosit, vlăguit, scindat și slab.

În anii din urmă, puțini oameni au putut scăpa de senzația că asistă la lucruri stranii și fără precedent. Lumea nu-și mai urma liniștită drumul obișnuit. Din 11 septembrie 2001 încoace, nu și-a mai recăpătat echilibrul. Economia globală nu s-a reconfigurat după criza din anii 2007–2008. Abuzul de droguri tot mai frecvent în Statele Unite și Marea Britanie sugerează că mulți oameni se confruntă cu probleme. Dezbaterile, fie că vorbim de viața politică sau de cea universitară, au devenit mai furioase și vituperante. O schimbare profundă și destabilizatoare traversează acest secol XXI, dar e greu s-o definești ca atare. Trăim într-o epocă supraîncărcată de informații,